

Козак О. І.

доктор мистецтвознавства, професор
кафедри теорії музики та фортепіано
Харківська державна академія культури

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА «КОНФЛІКТ»: ВІД СОЦІОЛОГІЗАЦІЇ ДО ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ

Анотація. Наукові концепції конфлікту ґрунтуються на аналізі становлення цього поняття у різних галузях гуманітарного знання, пов'язаних із врахуванням положень філософії, соціології, психології, конфліктології, які пояснюють цей феномен у сфері культури.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, наукова концепція, феномен культури, конфліктологія.

Анотация. Козак А. И. Эволюция научных взглядов на конфликт: от социологизации к психологизации. Научные концепции конфликта основываются на анализе становления этого понятия в различных областях гуманитарного знания, связанных с учетом положений философии, социологии, психологии, конфликтологии, объясняющих этот феномен в сфере культуры.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная ситуация, научная концепция, феномен культуры, конфликтология.

Anotation. Kozak A. I. Evolution of scientific views on the conflict: from sociological to psychological basing. Scientific concept of conflict based on an analysis of the formation of this concept in various fields of human knowledge, accounting for provisions of philosophy, sociology, psychology, conflict studies, which explain this phenomenon of the culture.

Key words: conflict, conflict situation, scientific concept, culture phenomenon, conflictology.

Дослідження психологічної складової конфлікту є актуальним не тільки для теоретичного розвитку його сучасної концепції, але й для розуміння процесів творчої практики. Ядро предмета конфлікту формулювалось у понятійній схемі згідно двом векторам: перший з них – соціологічний, пов'язаний з конфліктами, що виникають у ході соціальної взаємодії, другий – психологічний – стосується суті цього явища, що полягає не стільки у виникненні протиріччя, скільки у способі реагування на нього, спробі його вирішення. Соціальний конфлікт – найбільш гострий спосіб розвитку та завершення значущих протиріч, який супроводжується протидією суб'єктів та їхніми негативними емоціями відносно один одного. Уточнення структури внутрішньоособистісного – в сфері мистецтва «внутрішнього» – конфлікту займало вчених різних напрямів. Зосередження на цій важливій проблемі потребує розгляду деяких уявлень про цей феномен у конфліктології. Характерною ознакою конфлікту є наявність багатьох аспектів його розуміння: з одного боку, кожна людина інтуїтивно знає, відчуває, що саме означає цей термін, а з іншого, — будь-який спеціаліст-дослідник остерігається навіть мріяти про крапку в цьому питанні.

Метою роботи є розгляд еволюції поняття «конфлікт» у теоретичній думці, покликаної усвідомлювати тенденції актуалізації цього феномену в сфері культури, зокрема у творчій практиці.

Результати дослідження. В спеціальній літературі, що присвячена конфлікту, визначено його соціологічні аспекти: у дослідженнях А. Анцупова, С. Баклановського [1], Є. Богданова [2]; і психологічні, розроблені Н. Гришиною [4], Е. Орловою, Л. Філоновим [10], К. Хорні [12] та ін. Перехрещення цих тенденцій, їх взаємодія, актуалізація різних кутів зору детерміновані багатогранністю феномена і науковим контекстом його вивчення. Сферам духовної культури, художньої творчості є більш притаманним аналіз внутрішнього [7] конфлікту, його психологічних координат.

Провідну роль у такому інтелектуальному синтезі щодо природи феномена конфлікту відіграє *міждисциплінарний метод* дослідження, котрий поєднує різні аспекти його вивчення у рамках конфліктології, що поєднує деякі гуманітарні галузі (усього — 16 дисциплін, серед яких представлені: філософія, психологія, соціологія, мистецтвознавство, правознавство, історія, педагогіка, політологія та ін.).

Традиції філософського розуміння конфлікту пов'язані з його трактуванням як стадії протиріччя процесів об'єктивної дійсності та суб'єктивної сфери їхнього сприйняття й узагальнення. Подібні аналогії виникають, перш за все, під час розгляду змісту основних законів діалектики, зокрема ефектів біполярності реального світу, процесів їх усвідомлення. Парадигма міркувань саме про конфлікт започатковується у працях філософів німецького походження: Г. Зіммеля, К. Маркса (соціологічна тенденція), Ф. Ніцше, З. Фрейда (психоаналітична тенденція) та багатьох інших мислителів, які цікавилися питаннями ролі конфлікту як у суспільстві

Надійшла до редакції 17.02.2011

в цілому, так і у сфері внутрішнього життя особистості, а в подальшому поширюється на європейську й американську філософські традиції.

Хоча велика кількість учених розглядала конфлікт як одне із центральних явищ соціальних систем, тим не менше пріоритет у спробах осмислення його позитивних функцій у житті суспільства належить Г. Зіммелю. Саме його ідеї впливали на американську соціологію, насамперед на праці Л. Козера [8]. Відзначимо, що Г. Зіммель розмежував зміст понять «конфлікт» і «боротьба». Зокрема, він вважав, що конфлікт може змінювати свою гостроту й мати різні наслідки для стану соціуму, завдяки чому його праці виявилися істотним кроком у розвитку проблеми власне конфлікту [4, с. 28]. Показово, що Г. Зіммель психологізував поняття «конфлікт» як результат вираження у ньому деякої ворожості, притаманної усім людям, а також їхнім стосункам. У процесі теоретичного розгляду спостережень вченого «виникає враження, що люди ніколи не любили один одного через існування речей настільки малих і незначних, як ті, через які один іншого ненавидить» [6, с. 8].

Стосовно розуміння устрою суспільства та його структур соціологи Європи ХІХ ст. дотримувались однієї із двох принципових позицій: теорії функціоналізму і теорії конфлікту (їх також називають «рівноважною» і «конфліктною» моделями суспільства). «Рівноважну» (функціональну) модель, яка історично виникла раніше, з позицій функціоналізму сформулював Г. Спенсер, пізніше її розвинув не менш відомий учений Е. Дюркгейм, і вона ще й до теперішніх часів має своїх послідовників. «Конфліктна» модель базувалася на констатації реалій соціального життя, які постійно доводили, що так звані «відхилення» трапляються занадто часто, щоб розглядати їх як деякий прикрий виняток із правил або «ненормальність» [4, с. 24].

Найвидатнішим сучасним соціологом постіндустріального суспільства став Р. Дарендорф [5], на думку котрого соціальний конфлікт завжди був і буде притаманний будь-якому суспільству через неминучі розбіжності у багатьох його складових. Головне протиріччя соціальних систем, як стверджує вчений, зміщується з економічної площини, зі сфери власності до галузі *панування–підпорядкування*, і тому виявляється, що основний конфлікт пов'язується із *перерозподілом влади*. Водночас поняття «конфлікт» як, зокрема, і «насильство», «панування та підпорядкування», він використовує риторично, намагаючись наблизити свої міркування до багатьох соціальних конфліктів. У його текстах «конфлікт між підприємцями і профспілками» межує з конфліктом «між Заходом і Сходом», і зважаючи на це він зазначав: «У цьому місці повинен стати цілком зрозумілим смисл узятого за основу широкого визначення конфлікту. *Форма сутички*, що у повсякденній мові називається “конфліктом” (як і так звана “класова боротьба”), виявляється тут тільки однією формою ширшого феномена конфлікту, зокрема формою крайнього або значного насильства (і, можливо, також інтенсивності)» [5, с. 144].

У працях Л. Козера є спроби не протиставляти теорію конфлікту структурному функціоналізму, а «вписати» його до ідеї суспільного значення. Показово, що перше визначення конфлікту, яке належить Л. Козеру, є одним з найпоширеніших у західній науці: «Соціальний конфлікт може бути визначений як боротьба через цінності або претензії на статус, владу чи обмежені ресурси, у якій метою конфліктуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, але й нейтралізація, нанесення збитку або усунення суперника» [8, с. 23]. Серед класиків конфліктології він розвивав найбільш багатоаспектний і всеосяжний погляд на конфлікти, писав про умови і фактори їхнього виникнення, а також про гостроту, *тривалість і функції*. Саме останні посіли пріоритетне місце у його теоретичній системі, стали базою для визначення цієї концепції як «конфліктного функціоналізму». Його перша фундаментальна праця, присвячена конфліктам, отримала назву «Функції соціального конфлікту» та відіграла історичну роль у конфліктології, а розвиток ідей Г. Зіммеля щодо *позитивних функцій конфлікту* по праву вважають одним із вищих досягнень конфліктології.

Отже, відзначимо, що дослідження вчених – засновників конфліктології сприяють сучасному розумінню конфлікту в наступних моментах:

- опис нових аспектів конфліктної феноменології створює можливості для наукового його вивчення завдяки чіткому визначенню проблемних «полів дослідження»;
- ідеї відносно позитивних функцій конфлікту спрямовувалися проти дискримінації цього феномена та його однозначного трактування як шкідливого і небезпечного, що свідчило тільки про «патологію» та «хвороби» соціального організму;
- праці зазначених науковців підготували ґрунт для затвердження головних принципів сучасної конфліктології—визнання конфліктів як закономірної та природної характеристики соціальних відносин, можливостей їхньої тривалості у різноманітних, зокрема і конструктивних, формах, а також як феноменів, що підпорядковуються принципам управління [4, с. 31].

Значна розробка філософських положень стосовно конфлікту у сфері художньої культури належить Г. В. Ф. Гегелю, котрий використав цей термін у своїй «Естетиці» [3]. Розділ зазначеної праці пов'язувалася, насамперед, із осмисленням художніх закономірностей драми як родової ознаки мистецтва, зумовленої дією, що набула адекватного втілення у процесуальних видах мистецтва. Розуміння драми та драматичного як її характеристики, безумовно, склалося у філософа під впливом передуючих праць Г. Е. Лессінга та Д. Дідро, що фактично обґрунтували заснування так званого «середнього», саме драматичного жанру, який – на відміну від жанру трагедії – поширився у європейському мистецтві епохи Просвітництва.

Конфлікт–дія та дієвість, які притаманні драматичному роду, стали домінуючим принципом, який «усуває» часову та психологічну дистанцію між відтворенням і сприйняттям, «залучає» реципієнта

до процесу боротьби («тут і зараз»), змушуючи його асоціюватись із учасниками дійства, тобто допомагали формуванню способу художнього сприйняття за схемою: «він — це Я».

Конфлікт, як вважав Г. В. Ф. Гегель, має місце також і в *епосі*, оскільки саме в ньому відчувається дія, компонентом якої неодмінно є конфлікт. Тут він, однак, відтворюється не безпосередньо, як у драмі, тому що стосується *подій*; на відміну від *дій*, конфлікт відчувається через інтерпретацію *тлумача*, з позицій деякої часової дистанції, що формує принцип епічної розповідності. *Конфлікт–подія* властива епічному роду, сприймається реципієнтом *опосередковано* — через автора–оповідача: «він — не “Я”, але “Я” з ним».

Конфлікт–переживання повністю втілюється у сфері лірики: якщо конфлікт відтворення у драматичному й епічному способах пов'язується із можливістю *протиставлення* конфліктуючих сторін, то у ліриці це відбувається принципово інакше. Зосередженість на внутрішній, суб'єктивній сфері утворює характерний ліричному роду принцип переходу від зовнішніх параметрів дій і подій до внутрішнього їхнього переживання, посилює ідентифікацію настрою того, хто сприймає, зі станом особистості героя. Не протиставляючи сторони конфлікту, ліричний спосіб відтворення характеризується деталізацією *напруженості переживання*.

На відміну від драматичного й епічного способів, конфлікт–переживання відтворює свій «прихований» смисл у структурі лірично організованих образів, де існують дві можливості розвитку конфлікту: *перша* являє собою прихований драматизм, яка, накопичуючись, призводить до вибуху; *друга* — це протиріччя, яке перетворюється на *латентний стан екзистенціальної тривоги*. Оскільки конфлікт–переживання занурюється до внутрішніх сфер рефлексії (авторської, слухачької), доцільно говорити про наявність у ліриці колізії, котра може дійти до зриву, але й може його уникнути й обмежитися вираженням стану афективного протиріччя за схемою: «Я» — не «Я», «своє — інше», подібно до фрейдівського, «Я» – «воно».

Фундатор психоаналітичної філософії З. Фрейд не наполягав, як Ф. Ніцше, що людина – це «хвора тварина». Він дійшов очевидного висновку, що людська доля являє собою неминучі конфлікти, а також вважав, що базовими протиріччями є «бажання та реальність» і «бажання та свідомість». За З. Фрейдом, людське «бажання» (лібідо) перебуває у конфліктних відносинах зі світом культури — батьками, владою, системою імперативів і заборон, соціальних цілей та ідеалів. Протиріччя лібідо трагічні: з праці «Три нариси з теорії сексуальності» відомо, що енергія лібідо не проста, її об'єкт і мета не мають єдності, її потік завжди може розщепитися, вести до перекручень і неправильних рухів. Центральною позицією його філософії щодо значення конфліктів у мистецтві й культурі є той факт, що між задоволенням і придушенням бажань відкривається непростий шлях сублимації. Але саме тому, що людина не є ні твариною, ні божеством, вона потрапляє у це

безвихідне становище; створює «марення та мрію». Означена думка З. Фрейда є надзвичайно глибокою: оскільки принцип реальності перешкоджає принципу задоволення, то людині не залишається нічого іншого, як «культивувати» мистецтво заміщення насолоди, тобто сублимацію [11, с. 218].

Слід відзначити, що наукова рефлексія щодо меж такої інтерпретації залишається у працях вітчизняних дослідників до цього часу не визначеною, у такому ж стані перебуває й усвідомлення глибинного значення здійсненого К. Марксом, Ф. Ніцше і З. Фрейдом викриття таємниць самосвідомості.

Досліджуючи положення про внутрішній конфлікт, який за своєю сутністю подібний до неврозу, послідовники психоаналітичної лінії філософії (К. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні, П. Рікер та ін.) мали змогу визначити наявність таких його ознак майже в кожній конкретній статі та коментувати це як тенденцію невротизації особистості, котра знайшла втілення у художніх явищах, зокрема згущенні драматизму та негативізму в сучасному мистецтві, у процесах культури ХХ ст.

Дослідник психологічних закономірностей конфлікту Н. Гришина наводить продуктивну теорему Томаса, котрий стверджував: *якщо ситуації визначаються як реальні, вони стають реальними за своїми наслідками*. Вивчаючи адаптивні процеси багатьох людей, які опинилися в чужому соціальному середовищі, Томас визначав: «...Індивідуальний *суб'єкт* реагує тільки на свій досвід, і його досвід — це не той, який абсолютно об'єктивний спостерігач може знайти у частині світу, доступній індивіду, а тільки той, що *сам індивід там знаходить*» [4, с. 168]. Зазвичай людина не просто реагує на ситуацію, але детермінує, тобто «визначає» її, водночас «окреслює» себе у цій ситуації. Головною ознакою того, що суб'єкт сприймає ту чи іншу ситуацію як конфліктну вважається *несумісність власної мети людини і цілей іншої сторони*.

Несумісність цілей сторін як «ядерну» ознаку сприйняття конфліктної ситуації більшість учених пов'язують із виникаючим у людини відчуттям *загрози*: «Конфліктна ситуація містить у собі загрозу для того чи іншого учасника взаємодії і потребує мобілізації наявних у його розпорядженні ресурсів, щоб: а) досягти бажаної мети, якщо йдеться про сторону, що відіграє роль активного начала; б) забезпечити максимально можливий захист, якщо йдеться про пасивного учасника взаємодії» [10, с. 324].

Отже, маємо погодитися з дефініцією психології: *конфлікт — це ситуація*, в якій мають місце протиріччя між її учасниками, що виявляються в їхній протидії один одному (протистоянні, протиборстві), котра *супроводжується афективними проявами*. Відзначимо, що афективні прояви стають *предметом конфлікту в мистецтві*.

Звернення до внутрішнього світу людини, її психологічних особливостей, виявляє, що сприйняття сучасними людьми зовнішніх ситуацій стає більш витонченим — індивідуалізованим, одиничним. Однак, базова позиція визначення

ситуації конфліктною детермінована як зовнішньою реальністю, так і внутрішнім суб'єктивним світом людини, причому сила впливу обох «джерел» може розрізнятися як залежно від конкретної ситуації, так і від диференціації сприйняття [4, с. 184].

Проблема внутрішньоособистісного конфлікту розробляється й у західній психології, до неї звертаються такі психотерапевтичні школи і техніки:

- психоаналітичний напрям, що базується на біопсихологічному трактуванні: зіткнення бажань (З. Фрейд); регресії психіки (К. Юнг); супереччі прагнень та бажань «невротичних потреб» (К. Хорні);
- біхевіоризм (сутичка від впливу погані звички, результату помилкового виховання (Д. Скінер); фрустрація (Н. Мілер, Д. Долард);
- гуманістична психологія (трактування протиріччя між усвідомленими, але помилковими самооцінками (К. Роджерс); нереалізована потреба людини в самоактуалізації (А. Маслоу);
- когнітивна психологія (дослідження дисонансу як негативного стану в ситуації невідповідності знання та співвідношення або розбіжності двох знань (Л. Фестингер);
- теорія поля трактування ситуації, в якій на суб'єкт одночасно впливають протилежно спрямовані сили однакової величини, що спонукають до вибору (К. Левін); логотерапія — інтерпретація втрати сенсу життя (В. Франкл); інтеракціонізм — дослідження конфлікту ролей (А. Голднер); психосинтез — трактування гострого протиріччя «всередині» особистості, що знижує цілісність «Я» (Р. Асаджолі) та ін.

Підґрунтям більшості теорій внутрішньоособистісного конфлікту, розроблених зарубіжними психологами, є поняття протиріччя, внутрішньої боротьби та психологічного захисту чи подолання конфлікту, пов'язується з негативними переживаннями. Вітчизняні традиції психології пропонують дещо інше бачення проблеми: конфлікт є зіткненням двох сильних, але протилежно націлених тенденцій (А. Лурія); «результатом гострого незадоволення глибоких та актуальних мотивів і відносин особистості» (В. Мерлін); зіткненням двох внутрішніх спонукань, що відбилися у свідомості особистості як самостійні цінності (Ф. Василюк) та ін.

Отже, внутрішньоособистісний конфлікт — це гостре негативне переживання, що викликається тривалою боротьбою структур внутрішнього світу особистості, що відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і затримує прийняття рішення [1, с. 137]. Неодмінними його вимірами в будь-якій сфері духовної культури стають: когнітивна, емоційна, поведінкова (дієва) сфери, інтегральні показники дії (переживань) суб'єкта, їхня явна та прихована мотивація.

Підсумовуючи розгляд наукових концепцій щодо природи конфлікту, вважаємо за доцільне визначити низку його спеціальних ознак:

- конфлікт не є простим наслідком існуючих

протиріч, але являє собою процес інтерпретацій як у соціологічному, так й у психологічному аспектах;

- вивчення конфліктів у сфері культури, виявляючи об'єктивно-суб'єктивну його природу, деталізується на кожному етапі конфліктної «дії», та в процесі усвідомлення, переживання ситуації;
- об'єктивно існуючі протиріччя неоднозначно оцінюються учасниками ситуації, які самі «конструюють» конфлікт, надаючи подіям відповідного значення.

Перспективним є розгляд внутрішньоособистісного конфлікту в структурі художніх творів. Зрозуміти, чому конфлікти у П. Корнеля мають інший зміст, аніж у Л. Толстого чи А. Камю, визначити, чим пояснюється різне їх вирішення у симфоніях Л. Бетховена, П. Чайковського, Д. Шостаковича, Є. Станковича й ін., можна лише звернувшись до психологічних особливостей цих художників, які сформувалися в контексті різних соціальних умов та художніх стилів.

Література:

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальностям психологии / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. — М. : СПб. : Питер, 2005. — 288 с. — (Учебное пособие).
2. Богданов Е. Психология личности в конфликте : учеб. пособие / Е. Богданов, В. Зарькин ; [Калуж. гос. пед. ун-т им. К.Э. Циолковского]. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2004. — 221 с.
3. Гегель Г. Сочинения. Т. 12 / Г. Гегель ; Акад. наук СССР, Ин-т философии ; [под ред. А. Деборина и Д. Рязанова]. — М. ; Л. : Гос. изд-во, 1938.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. — СПб. : Питер, 2003. — 464 с.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. — 1994. — № 5. — С. 142–147.
6. Зиммель Г. Человек как враг / Г. Зиммель; пер с нем. В. Ванчугова // Апокалипсис смысла : сб. работ западных философов XX–XXI вв. — М., 2007. — С. 5–15.
7. Козак А. И. Информационно-психологический подход в анализе типов конфликта в симфонической музыке / А. И. Козак // Духовна культура в інформаційному суспільстві : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 24–25 січ. [2002 р.] / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2002. — С. 150–151.
8. Козер Л. Завершение конфликта / Л. Козер // Социальный конфликт: современные исследования : реферат. сб. — М., 1991. — С. 27–35.
9. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла : сочинения / Ф. Ницше. — М. : Эксмо ; Харьков : Фолио, 2004. — 847 с.
10. Орлова Э. А. Взаимодействие в конфликтной ситуации. Некоторые факторы, определяющие ход взаимодействия / Э. А. Орлова, Л. Б. Филонов // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. — М., 1976. — С. 319–342.
11. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. — М. : КАНОН-пресс-Ц : Кучково поле, 2002. — 624 с.
12. Хорни К. Наши внутренние конфликты / К. Хорни. — М. : Эксмо, 2003. — 320 с.
13. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Я и Оно : пер. с нем. / З. Фрейд. — М. : АСТ ; Харьков : Фолио, 2004. — 156 с.
14. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. — Минск : Харвест, 2003. — 240 с.